

23-Tezkire-i Şeyh Safi'de konuşma dili**Feyza TOKAT¹****APA:** Tokat, F. (2020). Tezkire-i Şeyh Safi'de konuşma dili. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö8), 307-317. DOI: 10.29000/rumelide.814260.**Öz**

Osmanlı Türkçesi ile ilgili çalışmalar genellikle yazı dili üzerine yapılmış, konuşma dili geri planda kalmıştır. Bunda Osmanlı dönemi konuşma dilini tespit etmede tek kaynak olan tarihî yazılı metinlerde kullanılan kalıplaşmış imlanın konuşma dilini yansıtmamasının etkisi büyüktür. Ancak yine de tarihî yazılı metinlerde konuşma dilini tespit etmeye yarayan bazı ipuçları bulunmaktadır. *Tezkire-i Şeyh Safi*, İbn-i Bezzâz'ın Farsça Safvetü's-Safâ adlı eserinden Kâtib Neşâtî tarafından XVI. yüzyılda Azerbaycan sahasında Türkçeye çevrilmiş bir eserdir. Eserde Safeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyüddîn Erdebilî'nin günlük ve dinî hayatı menkûbeler ile anlatılmıştır. Yaşadığı dönemde büyük bir tekkenin şeyhi olan Şeyh Safiyüddîn Erdebilî konumu gereği toplumun her kesiminden kişiyle muhatap olmuştur. *Tezkire-i Şeyh Safi*'de bazı bölümlerde Şeyh Safiyüddîn'in bu kişilerle başından geçen hikâyeler olayı bizzat görenden veya göreni dinleyenden *dê-*, *eyt-/eyit*, *buyur-*, *sor-*, *suvâl kıl-*, *suvâl êt-*, *suvâl eyle- vb.* fiilleri ile yapılan hikâyeler şeklinde aktarılmıştır. Neşâtî *Tezkire-i Şeyh Safi*'yi Türkçeye çevirirken bu karşılıklı konuşmalarda konuşma diline özgü sosyal ilişki kalıp sözlerini kullanmıştır. Bu çalışmada *Tezkire-i Şeyh Safi*'nin Britanya Müzesi Add.18548 numaralı nüshasında *dê-*, *eyt-/eyit-*, *buyur-*, *sor-*, *suvâl êt-*, *suvâl eyle- vb.* fiilleri ile yapılan karşılıklı konuşmalarda yer alan sosyal ilişki kalıp sözleri ile dönemin konuşma dili tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle Osmanlı Türkçesinin konuşma dili üzerine yapılan çalışmalara katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Çalışma ile *Tezkire-i Şeyh Safi*'de tespit edilen kalıp sözlerin büyük bir kısmının değişikliğe uğramadan günümüzde hâlâ kullanılmakta olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Tezkire-i Şeyh Safi, konuşma dili, kalıp sözler, sosyal ilişki kalıp sözleri**Spoken language in Tezkire-i Sheikh Safi****Abstract**

Studies on Ottoman Turkish were generally made on written language while spoken language remained in the background. The fact that the formulaic expressions used in historical manuscripts, which is the only source for determining the spoken language of the Ottoman period, do not reflect the spoken language, has a great effect on this situation. However, there are some clues that can be used to determine spoken language in the historical written texts. *Tezkire-i Sheikh Safi* is a manuscript translated into Turkish from Ibn-i Bezzaz's Persian *Safvatü's-Safa* by Katib Neshati in the 16th century in the Azerbaijani field. In this manuscript, the daily and religious life of Sheikh Safiaddin Ardabili, the founder of the Safavid sect, is described with saint legends. Due to his position as a sheikh of a great dervish lodge during his lifetime, Sheikh Safiaddin Ardabili had dealt with people who have many different jobs or positions in society. In some sections of *Tezkire-i Sheikh Safi*, the stories of Sheikh Safiaddin with these people were narrated from those who saw the

¹ Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi ABD (Denizli, Türkiye), ftokat@pau.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6394-8996 [Makale kayıt tarihi: 06.09.2020-kabul tarihi: 20.11.2020; DOI: 10.29000/rumelide.814260]

event personally or listened to those who saw it in the form of stories made with the verbs *dê-, eyt- / eyit, buyur-, sor-, suvâl kıl-, suval ,t-, suvâl eyle-* etc. While translating to Turkish, Neşâtî used social relation formulaic expressions specific to the spoken language in these conversations. This study focused on determining the spoken language of the related period with social relation formulaic expressions in the conversations with the verbs *dê-, eyt-/eyit-, buyur-, sor-, suvâl êt-, suvâl ayle-* in the copy of Tezkire-i Sheikh Safi in British Museum with number Add.18548. Thus, it is aimed to contribute to the studies on the spoken language of Ottoman Turkish. Finally, with this study, it was seen that most of the formulaic expressions determined in Tezkire-i Sheikh Safi are still in use today without being changed.

Keywords: Tezkire-i Sheikh Safi, spoken language, formulaic expressions, social relations formulaic expressions

Giriş

Kendi içinde farklı seviyeleri bulunsa da Osmanlı Türkçesinin yazı ve konuşma dili olmak üzere iki farklı boyutu vardır (Kartalhoğlu, 2017: 24). Osmanlı Türkçesi ile ilgili çalışmalar genellikle yazı dili üzerine yapılmış, Osmanlı dönemi konuşma dili geri planda kalmıştır. Bunda Osmanlı dönemi konuşma dilini tespit etmede tek kaynak olan tarihî yazılı metinlerde kullanılan kalıplaşmış imlanın konuşma dilini yansıtmamasının etkisi büyüktür.

Ancak yine de tarihî yazılı metinlerde konuşma dilinin bazı ipuçları vardır. Bunlardan birisi önce konuşan kişinin adının yazılıp sonra onun söylediklerinin yazıya geçirilmiş olmasıdır. Bir diğeri ise konuşma cümlelerinin genellikle sonunda *dî-/de-, eyt-/eyit-, söyle-, diyü/ deyü/diye* gibi fiillerin ve yapıların bulunmasıdır. Bir diğer yol ise karşılıklı konuşma ifadelerini takip etmektir. Ayrıca konuşma ifadelerinin içinde *bre, hey, hay, hanum, sultanum, ey* gibi seslenme ifadeleri de sıkça geçmektedir (Kartalhoğlu, 2017:19).

Şeyh Safi Erdebîlî'nin hayatı ve tasavvufi kişiliğinin anlatıldığı *Tezkire-i Şeyh Safi* (TŞS), İbn-i Bezzâz'ın *Safvetü's-Safâ* (Mevâhibü's-seniyye fî menâkıbı's-Safeviyye) adlı Farsça eserinden Mevlânâ Muhammed b. Hüseyin Kâtib Neşâtî tarafından XVI. yüzyılda Azerbaycan sahasında Türkçeye çevrilmiştir.

Şeyh Safi Erdebîlî, Safeviyye tarikatının kurucusu ve Safevî Devletini kuran ailenin atasıdır (Öngören 2008: 476). Neşâtî'nin Şeyh Safi Tezkiresi'nin St. Petersburg Saltikov-Şedrîn Kütüphanesi Hanikov 91, Tebriz Millî Kütüphanesi No. 750, Tahran Millî Kütüphanesi No. 2761, Britanya Müzesi Add. 18548, St. Petersburg Doğu Bilimleri Ens. Kütüphanesi No. c-568 olmak üzere bilinen beş yazma nüshası vardır (Nağısoylu vd. 2006:7; Şah 2007: 13-14). Eserde Safeviyye tarikatının kurucusu Safiyyüddîn İshak'ın soyu, doğumu, yetişmesi, tahsili, Şeyh İbrâhim Zâhid-i Geylânî'ye mürid oluşu, onun vefatından sonra halifesi sıfatıyla yürüttüğü irşad faaliyetleri, tekkesindeki günlük hayatı, kerametleri, vefatı, halifeleri, müridleri ve bunların kerametleri hakkında geniş bilgi verilir. Bu arada yer yer dönemin içtimaî ve siyasî durumu, âdet ve ananeleri hakkında bilgiler ihtiva etmesi eseri tarih bakımından da önemli kılmaktadır. Genellikle Safevî tarihçileri, bu hususta en eski kaynak olması dolayısıyla Safevîler'in soyunu ve Safeviyye tarikatını anlatırken bu esere başvurmuşlardır (Cebecioğlu, 1999: 378). TŞS, ihtiva ettiği dinî ve tarihî bilgiler yanında geniş söz varlığı ile de Türk dili tarihi ve Türkçenin söz varlığı çalışmaları için önemli bir kaynaktır. Neşâtî; TŞS'de Batı Türkçesini ve Çağatayca'yı bir arada kullanmıştır. Eserde Eski Anadolu Türkçesiyle ve Azerbaycan Türkçesiyle Oğuzcanın ve Çağatay Türkçesinin izleri ses, ek ve kelime düzeyinde bulunmaktadır (Tokat, 2018: 32).

Neşâtî, XVI. yüzyılda Farsçadan Türkçeye çevirdiği *TŞŞ*'nin mukaddimesinde kitabı tercüme etme amacını günümüz Türkçesine serbest bir aktarma ile şöyle dile getirmektedir: “Şeyh Safiyeddîn'in tezkiresi, onun sohbetlerinden Şeyh Sadrü'l-Mille ve'd-din tarafından nakledilmişti. Farsçaydı ve Türk talipler ile sufiler Farsça bilmedikleri için bu kitaptan faydalanamazlardı. Bu sebeple Türkçeye tercüme edilse bütün Türk müritler belki bütün Türkistan bu kitaptan faydalanabilir” (Tokat, 2018:18).

Neşâtî, bu ifadesi ile *TŞŞ*'nin çevirisinde kullandığı Türkçenin bütün Türk müritlerin ve hatta belki bütün Türkistan'daki kişilerin anlayabileceği bir Türkçe olduğunu belirtmektedir.

TŞŞ'de karşılıklı konuşma örnekleri genel itibariyle iki gruba ayrılabilir. Bunlardan ilki Kur'ân ayetlerinin ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in hadislerinin, ünlü mutasavvıfların sözlerinin ve şiirlerinin, din ve dünya ile ilgili merak edilenlerin mahiyetinin ve hikmetinin sorulduğu sorulardan ve Şeyh Safiyeddîn Erdebîlî'nin bunlara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. *TŞŞ*'nin dördüncü bâbında bulunan bu bölümde mahiyeti ve hikmeti sorulan ayet, hadis, söz ve şiirler Türkçe'ye çevrilmemiş, aynen alınmıştır. Dinî bir sohbet havasında olan bu bölümde dinî terimler sıklıkla kullanılmıştır:

suvâl kıldılar şeyhden (k.s.) kim neden ‘âlimün uyhusı zâhidün ‘ibâdetinden yegrekdür cevâb hazret-i şeyh (k.s.) buyurdı kim bu bir meşhûr hadîsdür amâ ol ‘âlim bir kimse ola kim anuñ köñli meşâyihüñ terbiyeti ile Tañrınuñ tevhidine dirilmiş ola kim gözi uyhudadır ve köñli Tañrı Ta‘âlâ ilen münâcâtda (210a/11-15)

suvâl kıldılar ki kimyâgerlik hangıdur ve simyâgerlik hangı cevâb (k.a.s.) buyurdı kim simyâ kimyânuñ mecâzlığıdurandan ötrü kim her neste kim simyâger görsedür mecâz ile hayâldendür ve haķıkat degül amâ her neste ki köñül iyesi görsede haķıkatlü kimyâdur (208a/19-208b/3)

TŞŞ'de karşılıklı konuşma örneklerinin ikinci ise Şeyh Safiyüddîn'in doğumundan ölümüne kadar hayatının anlatıldığı hikâye bölümlerinde *dê-*, *eyt-/eyit-*, *buyur-*, *sor-*, *suvâl kıl-*, *suvâl êt-*, *suvâl eyle-*, *yalvar-*, *çıgır-* vb. fiilleri ile yapılmış cümlelerdir. Yaşadığı dönemde büyük bir tekkenin şeyhi olan Şeyh Safiyüddîn Erdebîlî konumu gereği toplumun farklı kesimlerinden insanlarla iletişim kurmuştur. Bunlar arasında yaşlılar, gençler, çocuklar, kadınlar, erkekler olduğu gibi dilenciler, gemiciler, sarraflar, aşçılar, çiftçiler, ayakkabıcılar gibi farklı mesleklerden kişiler de bulunmaktadır. *TŞŞ*'de Şeyh Safiyüddîn'in tüm bu kişilerle başından geçen hikâyeler olayı bizzat görenden veya göreni dinleyenden hikâye şeklinde anlatılmıştır.

hikâyet Seyyid Zeyneddîn dâdi ki Seyyid Şerefeddîn (r.aleyh) dâdi ki kardeşlarum ilen Erdebîl şehrine vardük ve bir tanışuñ évinde ķondük (101b/1-3)

hikâyet Pire İbrahîm dâdi ki ol vakit ki şeyh (k.a.s.) Sulţāniyyeye varurdı men dağı kulluğda bile édüm (109b/8-10)

Bu hikâye bölümlerinde *dê-*, *eyt-/eyit-*, *buyur-*, *sor-*, *suvâl êt-*, *suvâl eyle-*, *yalvar-*, *çıgır-* vb. fiilleri ile yapılan karşılıklı konuşma şeklinde bölümler bulunmaktadır.

hikâyet Mevlānā Şemseddîn rivâyet eyledi Yezizlü Pire Dāvuddan ki bir gün Yeziz mescidinden dışarı çığdum bir ğarîb kişi gördüm ki mescidün eşiginde oturmuş édi yanına varup selâm vérdüm sordum ki gelişün ħandan dâdi Mekkedden dâdim nereye gidersen dâdi şeyhün kulluğına varuram ve bir na'ra urdı dâdim bu geldüĝün sebebi ne édi dâdi ol édi ki... (134a/3-8)

Gündelik iletişim kalıpları, samimi olduğumuz ya da hiç tanımadığımız insanlarla hayatın doğal akışı içinde, bulunduğumuz çeşitli ortamlarda, anlık ya da planlı, kısa ya da uzun süreli iletişim durumlarında zorunlu bir nezaket veya gönülden bir istek ile kullanmak zorunda olduğumuz ifadelerdir (Bayraktar, 2019:76). Gündelik iletişimde kullanılan bu kalıp ifadeler, konuşma dilinin bir parçasıdır. Dilin kalıplaşmış söz varlığı çeşitlerinden biri olan kalıp sözler, yazı ve konuşma dilinde sıklıkla kullanılır. Çünkü yazar/konuşur için belli durumlarda söylenen ve hafızasında hazır bulunan kalıp sözleri kullanmak bir kolaylıktır.

Kalıp sözler sadece günümüz Türkçesine has dil birlikleri değil, insanların dil tarihinin en eski dönemlerinden beri başvurdukları ve zaman zaman da yazıya yansıtıktıkları ifadelerdir (Kartallıoğlu, 2020: 68). Tarihî yazılı metinlerde kullanılan kalıp sözler, tercüme/telif eserin yazıldığı dönemde hangi yapıları kullandıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak yine de tarihsel dönemlere ait gerçek konuşma dili örneklerine sahip olma şansımızın bulunmadığı da göz ardı edilmemelidir (Develi, 2010: 87).

Kâtib Neşâti de, *TŞS*'yi Türkçeye çevirirken *dê-*, *eyt-/eyit-*, *buyur-*, *sor-*, *suvâl êt-*, *suvâl eyle-*, *yalvar-*, *çığır-* vb. fiilleri ile yapılan karşılıklı konuşma bölümlerinde zaman zaman gündelik iletişimde kullanılan sosyal ilişki kalıp sözlerinden yararlanmıştı. Bir mütercim olarak Neşâti'nin çevirisinde dil ve üslubunu halk diline ve konuşma diline yaklaştırarak kalıp sözleri kullanması "bütün Türk müritleri ve hatta belki bütün Türkistan'daki kişiler" tarafından okunup anlaşılması düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır.

TŞS'deki karşılıklı konuşma bölümlerindeki hayır dua, beddua, tanışma, selamlaşma, ayrılma, bir isteği kabul veya reddetme, hâl hatır sorma vb. durumlarında kullanılan sosyal ilişki kalıp sözleri; o dönemdeki konuşma dili hakkında bilgi sahibi olmamıza imkân verdiği gibi toplumun gelenek ve göreneklerini, inancını, dünya görüşünü, kültürünü, insan ilişkilerini de yansıtmaktadır. *TŞS*'de sosyal ilişki kalıp sözlerinden bazıları Arapça veya Farsçadır. Bu Arapça veya Farsça kelime ve kelime öbekleri Türkçeye çevrilmeden aynen alınmıştır. Neşâti bu kelime ve kelime öbeklerinin "bütün Türk müritleri ve hatta belki bütün Türkistan'daki kişiler" tarafından anlamının bilineceğini, Türkçeye çevirmeye gerek olmadığını düşünmüş olmalıdır. Neşâti bazen de Arapça veya Farsça kelime ve kelime öbeklerini aynen aldıktan sonra "ya'ni" diyerek Türkçesini belirtmiştir.

Bu çalışmada *TŞS*'de *dê-*, *eyt-/eyit-*, *buyur-*, *sor-*, *suvâl êt-*, *suvâl eyle-* *yalvar-*, *çığır-* vb. fiiller ile yapılan karşılıklı konuşma bölümlerinden hareketle dönemin konuşma dili tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle Osmanlı Türkçesinin konuşma dili üzerine yapılan çalışmalara katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Çalışmadaki örnekler *TŞS*'nin Britanya Müzesi Add. 18548 nüshası üzerine yapılan çalışmadan alınmıştır (Tokat 2018).

1. Tezkire-i Şeyh Safi'de günlük konuşma dili

1.1.Selamlaşma

es-selâmü 'aleyke- 'aleyke's-selâm: aldum ve dedüm es-selâmü 'aleyke yâ Resûlallâh cevâbumda bir sâ'at tevakkuf eyleyüp sonra dedü ve 'aleyke's-selâm (116b/18-19)

hoş geldün: hâzret-i Şeyh Zâhid dedü hoş geldün (30b/17-18)

dedü şeyh oğlu hoş geldün (288a/11-12)

merhabâ: eşitdüm kim dödiler merhabâ yâ veliyyallâh merhabâ yâ veliyyallâh merhabâ yâ veliyyallâh (492b/4-5)

1.2. Bir isteği kabul veya reddetme

âmîn: mübârek ellerin kaldurup du'â eyler édi ve yanındakiler kamu âmîn dèrlerdi (8b/2-3)

bir du'â eylerem siz ittifâk ilen âmîn söyleñiz (430b/2)

belî: dañı buyurdı kabûl étdüñ dèdi belî kabûl kıldum (167b/11)

buyruğ hazret-i şeyhüñdür: Şervîñüñ re'îsi re'îsi dèdi buyruğ hazret-i şeyhüñdür (154a/11-12)

emir şeyhüñdür: dödiler emir şeyhüñdür (61b/7)

eyvallâh: dèdi oğul biz halvete girelim ve kulağ ilen semâ'a duralım ve hâzırlar cesed ilen semâ' eylesünler hoca dèdi eyvallâh (417a/3)

lebbeyk: hazret-i şeyh Makşüdi (k.a.s.) çağırdı Makşüd *lebbeyk* dèyüp évinden çıkdı (356a/10-11)

üç katla katı ün ilen dèdi Cemâleddîn 'Alî Cemâleddîn 'Alî Cemâleddîn 'Alî heç cevâb gelmedi pes çığırdı kim Şafiyeddîn ki lebbeyk âvâz geldi (61b/7-8)

şeyh dèdi Nevemîr dèdi lebbeyk (179b/11-12)

yok/ yoh: aña dödiler yorulupsanbir sâ 'at istirâhat eyle dèdi yoh (53b/5-6)

şarf édelim kalanı sañlayalım dañla için buyurdı yok (410b/17)

1.3. Hayır dua ve iyi dilek

hayır ola: bir na'ra urup uyñudan uyandum kardeşlarum çığırdıñımdan uyanup sordılar bu ne hâletdür dèdim hayır *ola* (101b/18-19)

kutlu olsun: dèdi Mañmüd tevbeñ kutlu olsun (495b/12)

mübârek olsun: Şeyh Zâhid dudağı altında dèr édi mübârek olsun (67b/2)

*nüş olsun*²: menüm dilümden söyleyesen nüş olsun (68a/16)

dèdi nüş olsun (70b/7)

rahmet saña olsun: Şeyh Zâhid dèdi rahmet saña olsun (88a/9)

Tañrı bereket vére/ vérsün: hazret-i şeyh gelüp dèdi Tañrı bereket vére (278b/5)

buyurdı Tañrı bereket vérsün (330a/18-19)

² nüş: Afiyet (Hacaloğlu, 1992: 213).

Tañrınıñ rahmeti anlara gelsün: Şeyh Zāhid (k.r.) aña du‘ā kılup dēdi Tañrınıñ rahmeti anlara gelsün (33a/11)

Tañrı murāduñ vėrsün: şeyh dēdi Tañrı murāduñ vėrsün (84b/12)

dēdi Tañrı murāduñ vėrsün (303a/8)

Tañrı Ta‘ālā saña bereket vėre: kırtarduñ Tañrı Ta‘ālā saña bereket vėre (146a/2)

Tañrı saħlasun: buyururdu ol nestelerden ki mundan beterrekdür Tañrı saħlasun Tañrı saħlasun (408a/12-13)

Tañrı yoldaşuñ olsun: arħasına sürtüp dēdi var dēdi Tañrı yoldaşuñ olsun (95a/2-3)

1.4. Dinî inanç

Bārekallāh: pādīşāh sévinüp aña ikrām ve i‘zāz eyleyüp Bārekallāh dēdi (107b/19-107a/1)

el-ħamd: ellerin kıldurup nūrānlu yüzine sürtüp dēdi el-ħamd ki özüimiz gür-ħāneye yetürdük (96a/7)

el-ħamdülillāh: çün düşde bu vākı ‘anı gördi Tañrınıñ ħamd ile (108b/16-17)

pes bize dēdi oğullar gece dēñizüñ zaħmetinden neçe édiñiz el-ħamdülillāh selāmetliđ ilen tūfāndan kırtuldıñız (118a/6-7)

dēdi el-ħamdülillāh ħazret-i şeyh (k.a.s.) anuñ yüzini bu memleketden dönderdi (139a/6-7)

inşā’llāh: eger inşā’llāh Ĥakķ Ta‘ālā mühlet vėre ođlınuñ oğlunu dağı bėcereyim (416a/16-17)

muṭāhhara anası dēdi sen inşā’llāh bir ulu şeyh olacaķsan (17b/10)

şükrollāh: men şādık i‘tikād ilen giderem ve şükrollāh ki bildüm ki bu tarīķ ĥakķ tarīķidür (310b/6)

Tañrı-çün: dēdi yā şeyh Tañrı-çün Tevekkülünüñ sağlığı için bir du‘ā eyle (362b/17-18)

Tañrı ĥāñrı için: şeyh (k.s.) kamular bir uğurda çığırdılar ki biz kıymazuz ki ĥazret-i şeyh (k.a.s.) mundan öte i bizim erkeklerimiz bir gelin getürmege varupdurlar émdice kıyıp durlar hemān kim eşideler kim ĥazret-i şeyh (k.s.) mundan keçüpdür bizi incidüp azarlarlar Tañrı ĥāñrı için kıyıt mundan keçüpdür bizi incidüp azarlarlar Tañrı ĥāñrı için kıyıt (341b/9-13)

Tañrı için: Çirkın dēdi Tañrı için isterem kim seni ziyāret eyleyim (491a/14)

dėr édi Tañrı için bir sucuğaz maña vėriñiz (28a/7)

ħazret-i şeyhe yalvardük kim yā şeyh Tañrı için du‘ā kııl kim ĥarķ oluruz (50b/19-051a/1)

Tañrı Ta‘ālādan kırkmaz olsaydum: budur ki meni bu ad ilen oğuyasan ve ĥakķaret gözi ilen baħasan eger Tañrı Ta‘ālādan kırkmaz olsaydum seni yere batdururdum (74b/10-11)

Tañrınıñ haqqı-çün: maña dèdi Mevlānā Tañrınıñ haqqı-çün ki men bu 'imāreti buyurtmamışam (329b/16-17)

Tañrını seversen: atam öz hālını tamām huzūrında 'arz ètdi pes dèdi Tañrını seversen aduñı söyle buyurdı (121b/13)

Tañrıyı séversen: yā şeyh Tañrıyı séversen sağlığ du 'āsı menüm içün eyleme (362b/19)

1.5. Hâl hatır sorma

hālüñ neçedür: pes şeyh dèdi Sürha Faķih hālüñ neçedür (75a/15)

şeyhi (k.a.s.) gördüm ki gelüp buyurdı Seyyid İbrahīm hālüñ neçedür(119b/4)

hālüñ söyle: şeyh dèdi hālüñ söyle dèdi (75a/15)

hālüñi söyle: şeyh dèdi söz uzatma hālüñi söyle (75a/16)

neçüksen: gördüm ki halvetden çıhup güle güle gelir maña dèdi ha Mevlānā neçüksen (110b/11)

neçüksen şafālu mısan: 'Abdül 'aziz neçüksen şafālu mısan dèdi (412a/16)

1.6. Tanışma

atañ ile anañ diridürler: hāzret-i Şeyh Şafiyeddin dèdi gelmişem tevbe kılmāđa dèdi kim atañ ile anañ diridürler (30b/16)

gelişün hāndan: yanına varup selām vèrdüm sordum ki gelişün hāndan dèdi Mekkedden (134a/4-6)

ķandansen: yanına varup andan şordı sen kimsen ve ķandansen (47b/3-4)

kimüñ ādemisiñiz: yiğit 'avrat oğlı ilen gelüp bizden sordılar ki neredensiñiz ve kimüñ ādemisiñiz (167a/10-11)

kimüñ mürīdisen: sordum ki kimüñ mürīdisen (307b/15-16)

neredensiñiz: yiğit 'avrat oğlı ilen gelüp bizden sordılar ki neredensiñiz ve kimüñ ādemisiñiz (167a/10-11)

nereye gidersen: dèdim nereye gidersen dèdi şeyhüñ ķulluđına varuram (134a/6-7)

ne ķaberdür: évinden çıhdum bir atlu gördüm kim ķoşunından ilerü atını segirdür dèdim ne ķaberdür

dèdi 'Abdül 'alīñüñ dutmağına varuruz (454a/4-5)

sen kimsen: andan şordum kim sen kimsen (444a/16)

bir ķişi gördüm kim gelüp selām vèrdi andan şordum sen kimsen (473a/18)

yanına varup andan şordı sen kimsen (47b/3-4)

siz kimlersiñiz: ne kadar kim anlardan şordum ki siz kimlersiñiz şalıĝ vèrmediler (301a/18-19)

bir bostānçıya yoluĝdük sordı kim siz kimlersiñiz ve gelişiñiz kandan dèdük (167a/5-6)

siz nereye gidersiñiz: iki kimse ardundan gelür gördüm çün maña yetdiler dèdim siz nereye gidersiñiz dèdiler oraya varuruz ki şeyĝ (k.a.s.) sizi gönderüpdür (301a/16-17)

1.7. Küfür, beddua

bit yeyici: buyurdı bu bit yeyicini mundan sürüñiz gitsün (159b/6-7)

cānuñ çıksun: ĥazret-i şeyĝ (k.s.) bir çaplaĝ Pire Tāceddīnūñ yüzine urup dèdi tā cānuñ çıksun (312a/5-6)

doñĝuzuñ oĝlı doñĝuz: olmadı çün oturduĝumuz güneşde ĥadden ötdi atama dèdim çün bu doñĝuzuñ oĝlı doñĝuz bizim sözümüzi kabül étmez (157b/16-17)

fürü mürīd ya'ni helāk oluñuz: el ilen işāret eyleyüp dèdi *fürü mürīd* ya'ni helāk oluñuz (152b/9)

kılları tøkülsün: şeyĝ aña ĝayret édüp işāret eyleyüp dèdi kılları tøkülsün hem ol günde saĝalı ile bıyıĝı ve kaşı ile kirpüĝi tøküldi (182a/4-5)

lāl ol: şeyĝ (k.s.) dèdi lāl ol ol sâ'atde dili dutulup lāl oldı (179b/7)

tökül: aña dèdi tøkül sâ'atde kişi ala olup saĝalı ile kaşı kirpüĝi bitün tøküldi (161a/2-3)

şeyĝ dèdi tøkül sâ'atde bu Maĥmūd ayaĝdan düşdi (147b/19)

pişiĝi karĝayup ĝazab ilen dèdi tøkül pişik andan çıĝdı ve bir gün gözükmedi soñra tefahĝuş kıldılar bir ĥamāmuñ külĥanında tøkülmüş ölü gördiler (265b/18-19)

yā Tañrı bunları helāk eyle: dèdi yā Tañrı bunları helāk eyle (268b/7)

1.8. Seslenme ve ünlemler

āh: eşitdi dèdi āh zulum eylediñ (154a/14)

aĥı³: Şeyĝ Zāhid dèdi koy gitsün aĥı kabir anı özine çeksün (83a/4-5)

'azizler: 'avrat dèdi 'azizler üç yıldur ki bu oĝlan için gelin getirübem (167a/11-12)

bālā-be-gūr: buyurdı bālā-be-gūr varduñ (309b/5)

anı getürmege ĥazret-i şeyĝ (k.a.s.) dèdi ey bālā-be-gūrular yalan dèrsiñiz (166b/5)

altun menüm etegüme şaysun ĥazret-i şeyĝ (k.a.s.) dèdi bālā-be-gūr kalĝ git (180a/13-14)

ey 'akılsız: bir yumruĝ boynuma urup dèdi ey 'akılsız (306a/3-4)

³ aĥı: İfadeyi güçlendirmek için kullanılır (Hacaloĝlu, 1992: 8).

ey bālā-be-gūrlar: hāzret-i şeyh (k.a.s.) dēdi ey bālā-be-gūrlar yalan dērsiñiz (166b/5)

ey dostlar: anlara meşel ilen dēdi ki ey dostlar gözi görmeyen kişi Tañrıdan ne ister (061b/1)

ey Han: yanına varup dēdiler ey Han nereye gidersen (368b/16)

ey hatun: ey hatun nereye gidersen (328b/19)

ey hatun men evvelki Bahāeddīn degülem (142a/1)

ey karı koca: dēdi ey karı koca meni kōrhtuñ (74b/9)

ey ölmüş analu: hatun hāzret-i şeyhe 'itāb bünyād ēdüp dēdi ey ölmüş analu (20a/4)

ey şeyh: dēdim ey şeyh Tañrı için gavırma yet (386b/6)

ey şüm yüzlü: aña dēdi ey şüm yüzlü tevbe sındurduñ (165a/11)

ey zālim: Pire 'İzzeddīne dēdi ey zālim menüm şeyhümi nereye aparursan (364b/1)

ha: maña dēdi ha Mevlānā neçüksen (110b/11)

dēdi ha bu Şeyh Safiyeddīndür (115a/5-6)

dēdim ha budur (119b/10)

hayf: dēdi hayf beyle yigitden kim delü oldı (485a/15-16)

dēdim hayf ol atdan kim itdi eger hāzır olsa ēdi aña minüp karşıya varurdum (269b/14)

hey: 'Abdullāha dēdi hey sen munı ēdemezsen (149b/16)

hāzret-i şeyhüñ āvāzi eşitdüm ki buyurdı hey dēmenem ki yeri sağuma şoluma bağdum heç kimseni görmedüm (138a/16-17)

hey tere ilen ayran yemiş: dēdi hey tere ilen ayran yemiş ser-hōşlğ eylersen (151b/12-13)

mevālī: şordı pes dēdi mevālī sizüñ suvāllarıñız var ve şormalusıñız (360a/16)

hāzret-i şeyh buyurdı mevālī gūrlarıñızı açup gördüñiz müslümān dirilmek gerek (360b/7-8)

şordı mevālī baħşıñız niçündür (199a/10)

Mevlānā: bildi sā'atde mübārek yüzini maña eyleyüp buyurdı Mevlānā bu ma'şūkalaruñ važ'ıdır yok (289a/8-9)

Mevlānā beri gel ve öz yanında oturtdı ve buyurdı Mevlānā çün tanışsan yadlar donına nişün girdürüpsen (290b/12-13)

dēdi Mevlānā revā ola kim aqçanı edügün içine koyasın (318b/13)

kalhanda h azret-i Şeyh (k.a.s.) buyurdı Mevl n  ol bir d Ői dahı niŐ n demey p koltuğuğ altına gizley psen (295b/8-9)

oğul: Şeyh ol yigide d di oğul anağ c n tapŐurmaĐdadur (72b/5)

d di oğul men d rem ki seni kurtardum  alĐ git (89b/19)

mağa d di oğul gel oğul gel (101b/16)

oğullar: Şeyh (k.s.) buyurdı oğullar her kim bizim yanımıza gelir Tağrı i  n gelir (324a/2)

hemiŐe uŐaĐların oğ tley p bu vaŐiyyeti  derdi kim oğullar men m bu z viyed r gerek himmetiğiz munuğ ‘im reti ile ref hiyyetine Şarf  desiğiz (411a/18-411b/1)

pir: d r  di pir ne hoş iŐlersen men sen n iŐled Đ Đi begend m (67a/19)

Ő filer: aŐh bına d di Ő filer siz kim n m r disiğiz (437a/10)

Şeyh oğul: d di Şeyh oğul hoş geldi n (288a/11-12)

Őeyh : ol havuz kandan dolu  di sordılar ki Őeyh  bu ne h ld r d di (254a/16)

v y: d di v y kim bağırum delindi (435a/7)

y  rabbe’- ‘ lem n: hemiŐe m n c tda d r  di y  rabbe’-‘ lem n m lk sen n m lk nd r ve h k m sen n h km n ve taŐarruf sen n taŐarrufuĐ (408a/13-14)

y  Res lall h: etegini dutup yalvardum ki y  Res lall h men m ğavruma yet (111b/7-8)

y  Tağrı: d di y  Tağrı eger men m Őeyh m sen n h zretinde k dri vardur bu kiŐin n cez sın v r (163b/15-16)

y  Tağrı Ta’ l :  ığırurdum kim y  Tağrı Ta’ l  men m ğavrıma yet p meded eyle (386a/19)

y r nlar: d dim y r nlar bir s ’at katlanığız ki men Şeyh Őadreddini g rd m (120a/19-120b/1)

1.9. İstek

ğavrıma yet: d dim ey Şeyh Tağrı i  n ğavrıma yet (386b/6)

meded eyle: yanına gel p d di Tağrı i  n meded eyle (74b/17)

1.10. Sembolik olarak  d llendirme bildirenler

 fer n: muv fık ve her neste kim ister sağa v r rem   n Hağıb muni  Őitdi baŐın h zret-i Őeyh n ayağına koyup  fer n oğudı (255b/13-14)

1.11.ŐaŐırma

bu ne ed r: h tatını bir erkek kimi g rdi Ő lih hayretde  alup d di bu ne ed r (175b/14)

bu ne hâldür: ol havuz kandan dolu édi sordular ki şeyhâ bu ne hâldür (254a/16)

1.12. Konuşanı veya dinleyeni yüceltme

(*hazret-i şeyh buyursun*: dedi Mevlânâ 'âkil kimdür ve câhil kim dedi hazret-i şeyh buyursun şeyh buyurdı (254b/14-15)

sordı kim semâ'uñ sebebini şormadıñız dediler şeyh buyursun (285b/17)

Sonuç

TŞS'de hayır dua, beddua, tanışma, selamlaşma, ayrılma, bir isteği kabul veya reddetme, hâl hatır sorma vb. durumlarında kullanılan sosyal ilişki kalıp sözleri; o dönemdeki konuşma dili hakkında bilgi sahibi olmamıza imkân verdiği gibi toplumun gelenek ve göreneklerini, inancını, dünya görüşünü, kültürünü, insan ilişkilerini de yansıtmaktadır.

TŞS'deki sosyal ilişki kalıp sözlerinin bir kısmı günümüze kadar anlam ve yapı bakımından hiç değişikliğe uğramadan gelmiştir: *hoş geldüñ, mübârek olsun, hayır ola, kutlu olsun...*

TŞS'deki sosyal ilişki kalıp sözlerinin bir kısmı günümüzde aynı anlama gelen bir başka kelime ile kullanılmaktadır: *Tañrı (Ta'âlâ) bereket vère/ vèrsün > Allah bereket versin, Tañrı-çün > Allah için...*

TŞS'de sosyal ilişki kalıp sözlerinin bir kısmında Eski Türkçenin izleri görülmektedir: *neçüksen*.

TŞS'de sosyal ilişki kalıp sözlerinin bazılarında Azerbaycan Türkçesine özgü kullanımlar bulunmaktadır: *nüş olsun "afiyet olsun", ahı "ifadeyi güçlendirmek için kullanılır"*. Soru cümlesinin daha çok ezgi ile yapılması Azerbaycan Türkçesinin bir özelliğidir. TŞS'de de sosyal ilişki kalıp sözlerinde, bir tane ezgi ile yapılmış soru cümlesi örneği bulunmaktadır: *atañ ile anañ diridürler?*

Kaynakça

- Bayraktar, S. (2019). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde bir kültür aktarım aracı olarak kalıp sözler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. H. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Cebecioğlu, E. (1999). "İbn Bezzâz". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı., 378 -379)
- Develi, H. (2010). "Söze boğulan tarih Osmanlı tarih yazıcılığının dili." *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V Nesrin İnşâsı: Düzyazıda Dil, Üslûp ve Türler*. İstanbul: Turkuvaz. 84-123.
- Hacaloğlu, R.A. (1992). *Azeri Türkçesi dil kılavuzu: Güney Azeri sahası derleme deneme sözlüğü*. TTK.
- Kartallıoğlu, Y. (2017). *Osmanlı konuşma dili*. İstanbul: Kesit.
- Kartallıoğlu, Y. (2020). Evliya Çelebi nasıl selamlaşır? *Türk Dili*, 69 (821), 68-81.
- Öngören, R. (2008). "Safiyüddîn-i Erdebîlî". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 35, TDV., 476-478.
- Nağısoylu, M., Cabbarlı, Ş. & Şeyhzamanlı, R. (2006). *Şeyx Safî tazkirəsi ("Safvâtüs-safa"nın XVI asr türk tarcüməsi)*. Bakı-Nurlan.
- Şah, S. (2007). *Safvetü's-Safâ'da Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin hayatı, tasavvufi görüşleri ve menkıbeleri I-II* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tokat, F. (2018). *Tezkire-i Şeyh Safî Cilt I-II*. 2. Baskı, Grafiker.